

Jan Zahradníček

Typografům

(1946)

Vážení pánové, když jsem dostal vaše laskavé pozvání, které mi bylo tlumočeno p. řed. Kupou, myslel jsem hned na to, co bych zde pověděl ze svých skrovných zkušeností s tiskaři a tiskárnami, aniž bych vás nudil a přitom se pokud možno slušně a obstojně zhostil svého úkolu. Ale vyšlo z toho něco jiného a prosím, abyste tomu věnovali shovívavou pozornost.

Je to zvláštní pocit, který patrně zakoušejí všichni literární adepti, pocit, který zůstal neznámý Vergilovi nebo Dantovi, když poprvé dostanou do rukou svůj výtvor, z něhož se ještě před chvílí kouřilo citovým vzrušením, podivně změněný a jaksi vychladlý tou procedurou, kterou rukopis podstoupil v tiskárně a které se říká sazba. Drží v ruce korekturu svých veršů nebo své prózy a místo radosti, které se nemohli dočkat, pocítují něco, co se spíše podobá zklamání nebo vystřízlivění nebo tomu, co námi hýbe, když se staneme obětí indiskrétnosti a své důvěrné myšlenky čteme před sebou černé na bílém. Ničím se už nedá hnout, pozdě bycha honit, všechny slabiny našeho výtvoru vystupují s jakousi vyzývacou nestoudností a nestačí už, jak tomu bylo v rukopise, škrtat a měnit. Nestačí pálit a dívat se, jak oheň, náš první a poslední čtenář, stravuje řádek za řádkem. Co je psáno, je psáno a zůstává, vymklo se z tvé moci a jen pomocí zvláštních značek se můžeš domluvit se sazárnou, aby aspoň ty nejokatejší poklesky honem ještě změnila a opravila.

Ať se to komu líbí nebo nelíbí, nežijeme už v dobách rukopisných kodexů, a literární výtvy od těch nejzávažnějších a hodných spíše kamene a kovu nežli papíru až k těm nicotným efemérnostem, po kterých zítra ani pes neštěkne, procházejí všechny umouněnými dílnami černého umění typografického, odnášejíce si odtud zářící a neosobní čistotu tištěného svazku. Ponechme stranou otázku, zda vynález Gutenbergův byl kletbou nebo požehnáním pro lidské pokolení. Buď to asi s tímto vynálezem jako se všemi ostatními, *záleží* na lidech samých, obrátí-li jej k dobrému nebo ke zlému, a víme všichni, že se knihtisku užívá vydatně bohužel v obojím směru, k hlásání pokoje mezi národy stejně jako k vražedné propagandě. Nám, kteří knihy píšeme, a vám, kteří je tisknete, zůstává však typografie tím, čím byla vynálezům a všem, kteří se přičinili o její rozvoj a zdokonalení; jedním z nejušlechtlejších řemesel, které také slouží nejušlechtlejším potřebám člověka: potřebám krásy a pravdy.

Nelekejme se slova *řemeslo*, tak zdiskreditovaného, které dnes už málem ztratilo svůj pravý a poctivý smysl. Hází-li se po někom výtkou řemeslnosti, křivdí se především tomuto slovu, které nikdy nemělo nic společného s bezduchou povrchností, jak se dneska má za to. V dobách jednotného životního stylu, jak to u nás ještě vidíme v doznívání baroka, bylo řemeslo nerozlučně spojeno s uměním, umění prostupovalo řemes-

lem a zúrodňovalo je, stejně jako rukodělná zdatnost řemeslnické práce byla nerozlučně spojena s královskou výsadou uměleckého génia. U stavitelů gotických katedrál se umění a řemeslo málem krylo, ale i když se později umělec a řemeslník rozestupují do dvou osob, zůstává mezi nimi těsné pouto společného nazírání a vkusu, a tak zedník dokončující štít venkovského stavení, truhlář vyřezávající opěradlo prosté selské židle, hrnčír vykružující džbán a zdobící jej malůvkami, ale i kolář, zámečník a švec, všichni se při své práci řídí nepsaným kodexem krásy, který respektují také stavitelé bazilik, sochaři a malíři. Dnes, kdy řemesla berou jedno po druhém za své, jsou nahrazována pásovou výrobou tovární, dnes, kdy nosíme tuctové šaty, bydlíme v tuctových domech a žijeme tuctové životy, opouští řemeslná zdatnost také umění, takže se setkáváme například s malíři, kteří pro zanedbávání řemeslné stránky své práce, počítajíc v to i tření barev a napínání pláten, nejsou s to uplatnit své umělecké nadání.

Zůstávají však poslední bašty řemesel, které, doufejme, představují v současném zdivočení kontinuitu s novým příštím rozmachem, nemáme-li všichni zešlélet ve zběsilém spěchu mechanizace. Až pomine svatokrádežné znehodnocení tělesné práce, způsobené státním otrokářstvím, vrátí se zase úcta k řemeslu a vymírající mistři se dočkají snaživých učňů. Jednou z takových bašt starého poctivého řemesla je také ty-

pografie přes všechny změny, které musela v nové době podstoupit, aby učinila zadost zrychlenému životnímu tempu, nebo tomu, co se tak nazývá a co není nic jiného než „útek před Bohem“. Zůstává řemeslem a neztratila a neztratí svůj kontakt s uměním, i když staré tiskařské oficíny s klidným a rozvázným rytmem práce ustupují továrnám s noční směnou, které chrlí ze svých rotaček statisícové náklady novin, brožur, letáků a podobných tiskovin. Pravda, zde se vkus a umělecká záliba mohou uplatnit jen skromně při zběžné a povrchní úpravě, zde záleží především na rychlosti výkonu, na tom, aby se do rukou čtenářů dostaly včas a levně tyto výtvořiny jepičího významu, které se jen letmo čtou a po zásluze neschovávají. Ale je také známo, že poctivého typografa taková tovární práce s rozdělenými dílčími úkony neuspokojuje a že mu zůstává ideálem stará oficína, kde viděl, jak mu kniha od sazby až k brožování zvolna roste pod rukama. Co je to příležitostí, aby se tu v duchu spolupráce všeho osazenstva až k úpravci a samému autorovi ukázal jemnocit a pieta k tištěnému slovu, aby se hledalo, srovnávalo a volilo, až by všechny složky knihy byly sladěny v náležitou harmonii. Je nepochybné, že toto je ovzduší umění a že jenom z takového ovzduší mohou vycházet krásné knihy od starých plantínek a melantrišek až třeba po staroříšské tisky Florianovy.

Vyplývá z povahy věci, že autor a typograf patří dohromady, když už se knihy nešíří opisováním, ale tiskem. Autor knihu napíše a typograf se postará o její zmnožení, zastupuje tak místo dávných opisovačů, jenomže užívá jiných prostředků. Zdálo by se, že je přirozené, aby vystupovali a pracovali spolu ruku v ruce bez prostředníka. Kdysi tomu tak skutečně bývalo, tiskař býval zároveň nakladatelem a vydavatelem knihy, obstarává její kolportování. Dnes však se mezi autora a tiskaře vloudil nakladatel, který hraje prim, ačkoli mu patří místo podruzné, totiž v našich očích podruzné, ale v očích nynějšího světa významné, protože má peníze a vyplácí autora i tiskaře. Autor se dostává do styku s tiskařem jenom nepřímo, jenom prostřednictvím nakladatele, který si od něho rukopis za jistých podmínek koupil a tisk, výzdobu a úpravu knihy obstarává sám, přehlížeje někdy zcela velkopan-
sky přání a potřeby autorovy. Je to vlastně při tom, jak se věci mají, od nakladatele milost, když dovolí autorovi, aby do věci úpravy a tisku knihy mluvil, aby při nich uplatňoval své záliby, jako by to byla jeho vlastní věc, ačkoli od jejího vlastnictví už upustil. Na druhé straně je jisto, že je většině autorů takovéto uspořádání věci velmi vhod, protože jsou bez starosti a koneckonců i bez rizika. Na autory, kteří jsou sami sobě nakladateli, se hledívá úkosem jako na chudáky, kteří si musí své věci vydávat sami, protože nemohli na-

jít nakladatele. Podezírání se hodnota jejich díla, velmi často neprávem, jako by ostatně nakladatelé z povolání vydávali jen samé hodnotné věci. Hodnota a závažnost díla se nedá vždycky s obchodní spolehlivostí odhadnout a určit, ani sám okamžitý úspěch knihy není při pochybném vkusu čtenářstva bezpečným svědectvím, kniha dnes pominutá může za deset nebo za dvacet let budit rozruch, může být přičtena k trvalým hodnotám. Mezi autory-samonakladateli bývají novatři, které současnost nechápe, podivíni, nehodící se do přítomného uspořádání věcí, samotáři a vzpurníci, ale prosím, i oni měli vždycky právo jednat po svém, když se jim vyšlapané cesty nezdály vhodné.

Dnes však žijeme v čase, který má tisíc chutí učinit přítrž všem takovým extravagantnostem, v kterých se však projevuje svoboda člověka tvůrčího a možnost jít si svou cestou, když se mu zachce. Znemožnění takových cest se ve jménu slučování a scelování, ve jménu mamutích nakladatelských podniků, které vahou svých peněz a skoro neomezených možnostech propagačních drtí kolem sebe všechny, kdo nejsou hmotně tak vybaveni, znamená ochuzení života a podvázání vši iniciativy. Nezapomínejme, že právě mezi takovými bláznými, kteří nedovedli šlapat podle obvyklé písničky, mezi takovými donkichoty, kteří se vrhali do díla takřka s holýma rukama, byli razitelé nových cest, bez jejichž příspěvků by byla naše kultura chud-

ší a jednotvárnější. Kdyby byl nějaký obludný zákon, o jaký se teď usiluje, znemožnil soukromou ediční činnost Josefu Florianovi, neměli bychom dnes jeho Dobré dílo a ostatní sbírky jeho vzorně vydávaných tisků, na kterých se učily generace úpravců a tiskařů, neměli bychom těch drobných venkovských oficín, které se vybavovaly a zušlechtovaly na spolupráci se Starou Říší, a také leckteré velké pražské firmy by byly bez Florianova vzoru nemyslitelné.

Kdo může za to, že většina českého spisovatelstva přehlíží mlčky nebo aktivně přispívá k tomuto slučovacímu procesu, na jehož konci se rýsuje několik olbrímích podniků, které už požraly všechno ostatní. Čeští spisovatelé jako celek mají už na svědomí více takových hříchů, a kdyby bylo jenom po jejich, byl by už patrně dávno jen jeden vydavatelský dům, jedna cesta k němu a jedna cesta z něho. Tragické na našich časech není to, že se v nich všude o svobodu ukládá, neboť se to dalo vždycky, nýbrž tragické je to, že se jí lidé tak lehce zříkají, ba že se jí chtějí stůj co stůj zbavit. Se svobodou odchází totiž také odpovědnost, a to je břemeno nepohodlné. Nedá se popřít, že tiskařstvo vystaveno obdobnému nebezpečí jako spisovatelé představuje živel mnohem odolnější a nepoddajnější. Jestliže se spisovatelé ohroženi tím, že budou smět psát buď jedním způsobem anebo vůbec se musí písemného projevování zříci, vyhybají této hrozbě zříkajíce se

už napřed své svobody, neznamená to, že také tiskaři musí tak lehko svou nezávislost prodat. Tendence jsou průhledné a jasné, postupuje se po etapách. Tiskařům se napřed upírá jejich přirozené právo, na které jim dosud nikdo nesahal, že mohou být podle potřeby také vydavateli, a i když tohoto práva většinou zřídka užívají, jeho odnětí působí přece dojmem omezujícím a sešňorávajícím. Mohu být třeba po celý život uzavřen ve svém domě a nevyjít z něho, a přece se nebudu cítit vězněm, protože mám možnost kdykoli z něho odejít, třebaže této možnosti neužívám. Jako je třeba hájit svobodu spisovatelskou i proti samým spisovatelům a obvykle neužívané právo spisovatele být sám sobě nakladatelem, zrovna tak je třeba vzepřít se, když se tiskařům upírá právo vydat knihu, kterou sami vytiskli. Zdálo by se, že nic není přirozenějšího než tyto věci vyplývající ze svobody člověka a jeho vlastnictví, a přece žijeme v dobách, které se vysmívají sirotčí jistotě hodnot kdysi nepopíratelných. Neuznává se sirotčí jistota v tomto světě skrz naskrz osiřelém, kde věci čekají na své rytířské zastánce.

Možno-li ledacos vytýkat instituci nakladatelské, tak jak se časem vyvinula berouc na sebe rizika i výhody autora a tiskaře, nelze popírat také její prospěšnost pro oba v hospodářském uspořádání společnosti, jaké trvalo dosud a v němž se mírně sice, ale vytrvale projevovala tendence soustřeďující a shromažďující

cí. Nikdo není tak pošetilý, aby chtěl vydupávat některé překonané stadium minulosti, když víme, že ze všeho nejméně se dá napodobovat minulost. Jisté věci nutno brát a vycházet z nich jako z nevyhnutelně daných. Zarážející je však ta tendence směřující ke stále větším celkům – k monopolům, která společná systémům liberalistickým i socialistickým nabývá teď tak hrozivých forem. Zatím se nám rýsují monopoly stran, které vybaveny značnými možnostmi shrnují pod své klobouky firmy kdysi nezávislé a které se hledí uplatnit také v propagaci a distribuci knihy. A tato nekalá práce se jim daří. Čtenářská obec česká se zvolna čtvrtí a rozpadá na čtyři tábory podle čtyř stran Národní fronty, přehradu mezi nimi se zvětšují a český spisovatel, hodný toho jména, se ocitá v nesnesitelné situaci, že ho bude slyšet jenom bídná čtvrtina jeho národa, jenom torzo, zatímco všechno je v něm zaměřeno k tomu, aby mluvil z celého národa a k celému národu. Čtenáři svedeni propagací a způsobem recenzování v denním tisku a v rozhlase se začínají živě zajímat o politickou příslušnost autora, a to ovšem také rozhoduje při nákupu knih a v usměrňování čtenářských zálib. A zítra to může být možná ještě obludnější monopol státní, neboť je přece rozdíl, je-li státním monopolem tabák a je-li státním monopolem kniha.

V dobách, které prožíváme, a kdy nejsou ohroženy už jenom duchovní statky lidstva, ale kdy je v sázce

sám holý život, sám dech našeho života, se ocitají ve zvláštním světle zájmy, kterým sloužíme, ideály, kterým jsme se zasvětili. Na jedné straně se zdá, že na tyto věci není teď kdy, že přepych krásné knihy musíme odložit na jiné pokojnější doby, dožijeme-li se jich ještě, nebo že jinak se budeme jevit ve svém počínání jako ti pošetilci, kteří, i když jim hoří střecha nad hlavou, zabývají se klidně třeba zavěšováním obrazů na stěny svého pokoje. Na druhé straně jsme však vázáni věrností ke své práci děj se co děj. Nevíme dne ani hodiny, kdy se skončí náš osobní život na zemi, a přece plníme všechny své závazky a povinnosti, jako bychom odtud neměli vůbec odejít. Dnes tato nejistota trvání platí i pro naši lidskou civilizaci. Události poslední doby učinily obyvatelstvo celé planety solidárním v životě a ve smrti. Stojíme možná před posledními katastrofami, které toto osudové společenství lidstva ještě utuží a učiní zřejmým všem lidem, nemá-li nastat konec a naplnit se slova: *Dies formabuntur et nemo in eis*, budou se střídát dni a nebude v nich člověk. A snad ještě nikdy nenastala taková chvíle, jaká nastala teď, aby totiž hlas té knihy, která vyšla první z tiskařského lisu vynálezce, hlas bible, byl slyšen po všech koncích naší planety. Hlas té knihy, která říká: nepokradeš... nezabiješ... milovat budeš bližního svého... a milovati budeš nade všechno Boha svého. Všechny závrtné finesy naší poezie, všechny hloubky

našich románů a všechna důmyslnost našich filosofí bude nadarmo, nevytvoří-li se v nás ono ticho, v kterém bude slyšet tento hlas. Kéž by se i naše práce nesla tímto směrem. Kéž by knihy, které píšeme a tiskneme, rozmnožovaly a prohlubovaly v lidech ono vzácné ticho, pozorné a naslouchající, v němž by se stále silněji ozýval hlas zdeptaného svědomí a člověk si uvědomoval svou prvotnou důstojnost. Kéž by všechny typy našich sazárén, všechny tiskařské stroje a všechny rotačky mohly být a byly co nejdříve zapraženy do této požehnané práce.

